

JONLI VA JONSIZ TABIAT

TALABA: Shahrisabz davlat pedagogika instituti boshlang'ich ta'lim

yo'nalishi Norbo'tayeva Muslima

ILMIY RAHBAR: Alimardonova Mo'tabar

ANNOTATSIYA: *Kundalik hayotda "tabiat" so'zi ko'pincha tabiiy yashash joyi (inson tomonidan yaratilmagan hamma narsa) ma'nosida ishlatiladi. Tabiat — odamning paydo bo'lgunicha ham, odam ishtiroki bilan ham mavjud borliq. Umuman — bu dunyo, odam, koinot; mikromakromega dunyolar; Jonsiz va jonli narsalar bor. Tor ma'noda — tabiat fanlari o'rganadigan obyekt. Tabiat odamga, jamiyatga bog'liq bo'lmagan qonuniyatga bo'ysunadi. Odam tabiatning bir qismi. Odam tabiat qonunlarini o'zgartira olmaydi, faqat qonunlardan foydalanib, tabiat elementlarini, qismlarini o'zlashtirishi mumkin.*

KALIT SO'ZLAR: *Tabiat, jonli va jonsiz tabiat borliq.*

Annotation: *The word "nature" is often used in the sense of natural habitat (everything that is not created by human). In general, this is the world, man, universe; Worlds to Microfromome; There are lifeless and live things. In a narrow sense - an object studying natural sciences. Nature is subject to a law that does not depend on society. Man is part of nature. Adam cannot change the laws of nature, but only using the laws can master the elements and parts of nature.*

Keywords: *Nature's Live and Inanimate Nature, Being Exodus.*

Tabiat-bu inson yordamisiz mavjud bo'lgan barcha narsalar. Inson tomonidan yaratilgan va yaratilgan barcha narsalar tabiatga tegishli emas. Tabiat bizni o'rab turgan va ko'zni quvontiradigan narsadir. Qadim zamonlardan beri u tadqiqot ob'ekti bo'lib kelgan. Uning yordami bilan odamlar koinotning asosiy tamoyillarini tushunishga, shuningdek, insoniyat uchun aqlga sig'maydigan kashfiyotlar qilishga muvaffaq bo'lishdi. Bugungi kunda shartli ravishda tabiatni faqat ushbu turlarga xos bo'lgan barcha elementlar va xususiyatlarga ega bo'lgan tirik va jonsiz deb ajratish

mumkin. Ko'pgina tirik organizmlar o'zlarining qulay yashash sharoitlariga ega, shuning uchun termofil palma bizning mo " tadil kengliklarda ildiz otmaydi, qishki sovuq unga toqat qilmaydi. Ammo bu erda ko'plab istisnalar mavjud, ularning asosiysi tropik o'rmonlarda ham, Arktika tundrasida ham yashashga qodir odam bo'ladi. Va ba'zi bakteriyalar turlari umuman kutilmagan joylarda, masalan, vulqon teshiklarida yashashi mumkin.

Taniqli ukrainalik olim V. I. Vernadskiy bir vaqtlar tirik modda ularning tizimli mansubligidan qat'i nazar, turli xil biokimyoviy jarayonlarda ishtirok etadigan ko'plab organizmlar ekanligini aniqladi. Ularning hayot aylanishi davomida ular murakkab kimyoviy elementlarni hosil qiladi va o'limdan keyin ular tabiat bag'riga qaytib, shu bilan uni oziqlantiradi.

Tirik va jonsiz tabiatning o'ziga xos xususiyatlari orasida siz quyidagilarni ajratib ko'rsatishingiz mumkin:

u hujayralardan iborat, makromolekulyar organik birikmalardan (oqsil, DNK va RNK nuklein kislotalari) iborat, o'z-o'zidan ko'payadi, mutatsiyaga uchrashi mumkin, fiziologik rivojlanish qobiliyatiga ega, atrof-muhit o'zgarishiga moslasha oladi.

Jonsiz bo'lsa-da: atomlar va molekulalardan iborat, fiziologik jihatdan rivojlana olmaydi, ko'payishga qodir emas, mutatsiyaga qodir emas.

Jonsiz tabiatga nima tegishli: Jonsiz narsalar o'zlarining funktsiyalari bilan tiriklarga mutlaqo ziddir, ular tug'ilish, ko'payish, ovqatlanish, nafas olish, o'sish qobiliyatiga ega emaslar, shuningdek ular qarimaydilar va o'lmaydilar.

Yovvoyi tabiatning barcha vakillari ularni jonsiz tabiat ob'ektlaridan ajratib turadigan bir qator umumiy xususiyatlarga ega. Bu qanday belgilar? Keling, tahlil qilaylik:

Barcha tirik organizmlar: tug'ilganlar, nafas olish, o'sadi va rivojlanadi, atrof-muhit o'zgarishiga javob bering, ular ovqatlanadilar, ko'paytirish, qarilik, o'lmoqda.

Aksioma shundaki, barcha tirik mavjudotlar nafas oladi va nafas olish hayotning asosidir. Odamlar va hayvonlarda o'pka bunga xizmat qiladi, baliqlarning

gillalari bor, o'simliklarda karbonat angidridni yutadigan maxsus hujayralar, hatto eng oddiy bir hujayrali organizmlar ham bor, masalan, amyoba sitoplazma yordamida nafas oladi.

Tirik mavjudotlar oziq-ovqatsiz mavjud bo'lolmaydi, o'simliklar suv va tuproq o'g'itlariga muhtoj, hayvonlar va hasharotlar o't yoki boshqa hayvonlar va hasharotlar bilan oziqlanadi, lekin odam, ehtimol, dunyodagi eng xilma-xil ovqatlanish ratsioniga ega.

Bundan tashqari, deyarli barcha tirik mavjudotlar harakat qiladi, hatto o'simliklar va gullar ham Quyosh tomon buriladi. Bu erda istisno, ehtimol, faqat qo'ziqorinlardir va ular yovvoyi tabiatga tegishli.

Jonsiz tabiat ob'ektlariga misollar:

Quyosh, havo, qor, qum, toshlar, shamol, suv, kosmik ob'ektlar (ha, yulduzlar yovvoyi tabiatga tegishli emas).

Biroq, jonsiz tabiatning ba'zi jismlari tirik organizmlarning ma'lum funktsiyalariga ega. Masalan, jonsiz tabiat ob'ektlari bo'lgan bir xil yulduzlar tug'iladi, o'sadi, qariydi va nihoyat o'ladi, ya'ni ularning hayot aylanishi ham mavjud.

Jonsiz tabiat ob'ektlarining xususiyatlari orasida quyidagilarni ta'kidlash mumkin:

Ular har doim uchta agregat holatidan birida bo'ladi: qattiq, suyuq yoki gazsimon.

Ular qattiq holatda, qoida tariqasida, kuchli va zich: toshlar, tuproq, tog'lar, qum.

Suyuq holatda bo'lganda, ular o'zgaruvchan, ularning molekulalari doimiy harakatda suzadi.

Yovvoyi tabiatning tasnifi

Biologiya barcha tirik organizmlarni shohliklarga, turlarga, sinflarga va turlarga ajratadi. Ushbu tasnif bilan shug'ullanadigan biologiyaning ilmiy sohasi sistematika deb ataladi. Shunday qilib, barcha tirik organizmlarning tasnifi sxematik ko'rinadi.

Ya'ni, global darajada hujayralardan (bir yoki ko'p) tashkil topgan hujayra organizmlari va hujayralari bo'lmagan viruslar mavjud.

Bundan tashqari, hujayra organizmlari, o'z navbatida, prokaryotlar va eukaryotlarga bo'linadi, ular qanday farq qiladi? Prokaryotlar yadrosi bo'lmagan hujayralardir, bunday hujayralar bakteriyalarga ega, bakteriyalardan tashqari barcha boshqa organizmlar yadroli hujayralardan – eukaryotlardan iborat.

Va hayvonot dunyosi sistematikamizning so'nggi darajasida shohliklar mavjud: viruslar, bakteriyalar, zamburug'lar, o'simliklar, hayvonlar. Evolyutsiyaning toji bo'lgan odam, shunga qaramay, biologik sistematikaga ko'ra, hayvonlar Shohligiga tegishli.

Keling, yovvoyi tabiatning ba'zi shohliklari haqida batafsilroq to'xtalamiz.

Mikroorganizmlar Olimlarning fikriga ko'ra, sayyoramizdagi birinchi tirik mavjudotlar mikroorganizmlar edi. Bu bakteriyalar, mikroblar, eng oddiy bir hujayrali siliatlar va amyobalar birinchi hayvonlar, baliqlar, qushlar, hasharotlar paydo bo'lishidan ancha oldin mavjud bo'lgan, ular bizning kunimizga qadar mavjud. Aslida, bu eng uzoq umr ko'radigan hayot shakli.

Shuningdek, mikroorganizmlar sayyoramizdagi eng keng tarqalgan hayot shakli bo'lib, ularni har qanday ekotizimda topish mumkin, hatto Antarktidaning sovuq muzlarida ham ularning mikroblari va bakteriyalari yashaydi. Turli xil sharoitlarda yashab, ular shunchaki ajoyib omon qolish darajasiga ega, shuning uchun mikroorganizmlarning ba'zi shakllari hatto bo'shliq vakuumida ham yashashga qodir.

Kichik o'lchamlari tufayli ular bizga ko'rinmaydi, ularni ko'rish uchun mikroskop kerak. Aytishga hojat yo'q, mikroorganizmlar ham foydali, ham zararli bo'lishi mumkin. Zararli viruslar odamlar va hayvonlarda ko'plab kasalliklarning qo'zg'atuvchisi bo'lib, foydali mikroblar, aksincha, o'zlarining mikro darajasida zararli hamkasblari bilan kurashishlari tufayli davolanishga yordam beradi.

O'simlik dunyosi O'simlik hamma narsaning hayotida juda katta rol o'ynaydi, chunki ular fotosintez jarayonida kislorod chiqaradilar. O'simliklar yer biosferasining muhim qismidir, bundan tashqari ular odamlar va hayvonlarga katta

foyda keltiradi, oziq-ovqat manbai bo'lib, o'simliklardan ko'plab dorilar tayyorlanadi. Va, albatta, odamlar uchun o'simliklar ijodiy-Ilhom manbai.

Tabiat tushunchasi insoniyat jamiyati yashashi tabiiy sharoitlarining majmui sifatida ham qaraladi. Inson yashashi uchun mehnat qiladi, mehnat (mas., dehqonchilik, qurilish, sanoat), miya faoliyati va boshqa esa tabiatning ba'zi jihatlarini o'zgartiradi. Odam tomonidan, ya'ni ijtimoiy mehnat jarayonida yaratiladigan moddiy boyliklar shartli ravishda „ikkinchi tabiat“ deyiladi. Masalan, vodoroddan urangacha bo'lgan 92 ta kimyoviy element tabiiydir, undan keyingi kashf etilganlari sun'iydir. Barcha sun'iy sintetik kimyoviy birikmalar, odam yaratayotgan atom va yadro energiyalari „ikkinchi tabiat“ga kiradi.

Tabiat atamasi keng ma'noda fizik, material olamni bildiradi. Kundalik turmushda „tabiat“ so'zi ostida odam ta'siri ostida ko'p bo'lmagan atrof-muhit va undagi hayot (yovvoyi tabiat) nazarda tutiladi. Birinchi holda tabiatni umuman fan, ikkinchi holda esa tabiatshunoslik o'rganadi. Bunda tabiat subatomdan galaktik miqyoslarga bo'lib ko'riladi.

Odamning tabiatga munosabati tarixda o'zgarib va rivojlanib bordi. Antik falsafada tabiatga stixiyali kuchlar (Demokrit), ideal dunyoning in'ikosi (Platon), uyg'un jarayon (Pifagor), mukammallik (Aristotel) deb qaralgan. Diniy ta'limotlarda tabiat ruhiy ibtidoning moddiy gavdalanishi deb xisoblangan va xudo tabiatdan yuqori turadi deb tushunilgan. Uyg'onish davrida tabiatga hamma tabiiy uyg'unlik va mukammallikning yuzaga chiqishi sifatida qaraldi. Yangi davrda tabiatga bo'lgan munosabat tabiatning ilmiy o'rganish ob'yektiga aylanishida katta rol o'ynadi.

Tabiat ob'yekti fazo va vaqtda mavjud modda, materiyadir. Ular cheksiz ma'lum narsalarning (elementar zarralar, antizarralar, qum, tosh, tuproq, suv, havo, jonsiz va jonli mavjudot, planetalar, yulduzlar, galaktikalar va boshqa samoviy jismlar, fizik maydonlar) majmuidan iboratdir. Bir vaqtlar (fanning so'nggi ma'lumotlari bo'yicha bundan 20 milliard yil avval) bu jismlar boshqa ko'rinishda bo'lgan. Bo'lajak milliard yillarda u yana o'zgarib boradi. Tabiat odamning, jamiyatning vatani. Odamning hayoti tabiatning, biosferaning uyg'un sharoitiga bog'liq. Bu sharoit salbiy tomonga o'zgartirilsa, odamning normal yashashiga putur

yetkaziladi, ekologik muammolar paydo bo'ladi. Ilmiy-texnika yutuqlaridan noto'g'ri foydalanish — biosferaning buzilishiga olib keladi. Binobarin tabiatni puxta bilib, undan samarali foydalanish, unga to'g'ri va oqilona munosabatda bo'lish lozim (qarang: Tabiatni muhofaza qilish). Insonning tabiatga bunday munosabatda bo'lishida fan asosiy omil bo'lib kelmoqda. Yer va koinotda insonning faoliyati faollashmoqda. Koinotning uzoq-uzoq joylari (mas., metagalaktikalari)da, yuz berayotgan hodisalarni kengroq va chuqurroq bilish tabiat haqidagi tasavvurlarni kengaytiradi. Omonulpa Fayzullayev.vatanimiz musaffo bo'lsin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. T., «O'qituvchi», 1992-y.
2. O'zbekiston Respublikasining yangi qonunlari. T., «Adolat», 7-t. 1992-y.
3. Karimov I.A. O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka ta'hdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyotka qo'llanilishi. T., «O'zbekiston», 1997-y.
4. Milliy istiqlol g'oyasi: asosiy tushuncha va tamoyillar. T., «Yangi asr avlodi», 2001-y.
5. Богословский В.Н., Подобедов Н.О. Природные ресурсы Земли и охрана окружающей среды. М., «Просвещение», 1985 г.
6. Чернова Н.М., Белова А.М. Экология. М., «Просвещение», 1988 г.
7. Воронцов И.др. Охраны природных ресурсов. М., «Агропромиздат», 1989 г.
8. Лопырев М.И., Рябов Е.И. Защиты земель от эрозии и охрана природы, М., «Агропромиздат», 1989 г.
9. Лось В.А. Взаимоотношения общества и природы, М., «Знание», 1989 г.
10. Barotov R. Tabiatni muhofaza qilish, T., «O'qituvchi», 1991-y.
11. Белов С.В. и др. Охрана окружающей среды. М., Высшая школа. 1991 г.
12. Jabborov N. Ximiy va atrof-muhit. T., «O'qituvchi», 1992-y.